

Kapitel (Ingeniör 6)
Bergum

Lantmäteriets skifteskartor
 och skifteshandlingar som
 historiskt källmaterial.

Uppgiftsövning för pro-
 seminariet i historia, vid
 Göteborgs Universitet, vt-70.

Lars Olof Löf

Ö. Vasargatan 37
 41314 Göteborg
 T. 110116

Innehållsförteckning

	Sid
Käll- och litteraturförteckning.....	i
I Inledning	
Kort översikt över de olika stor-	
skiftesförordningarna.....	1
Källmaterialet.....	3
II Kappereds by	
Kappereds by belagandet och unge-	
färliga utsträckning.....	3
Storskiftet i Kappereds by.....	4
III Kommentarer till materialet	
I hur många skiften fick bönderna	
marken skaldad?.....	6
Blev marken rättvist fördelad?	
a) Taxeringen.....	8
b) Siffrorna i tabell 3.....	9
c) Lottningsprocedurerna.....	10
IV Sammanfattning.....	11
Bilaga 1, karta.....	12
Bilaga 2, tabell 1.....	13
Bilaga 3, tabell 2.....	14
Bilaga 4, tabell 3.....	15

Lantmäteriets skifteskartor och skifteshandlingar
som historiskt källmaterial.

I. Inledning

Kort översikt över de olika storskiftesförordningarna.

Den svenska bonnejorden låg sedan gammalt i allmänhet i tegskifte, i vilket bönderna hade en mängd små och smala jordlotter. Under 1700-talets första hälft fördes en debatt, företrädesvis i form av småskrifter, för och emot en jordreform. Inspirationskällan var England, där en reformering av jordbruket hade pågått sedan 1600-talets slut.

En förordning om skifte av jord utfärdades den 1 mars 1749, efter J. Fagotts rekommendationer. Denna brukar kallas den första storskiftesförordningen.¹⁾ Eftersom den byggde på full enighet mellan bönderna i byalaget när de skulle begära skifte, blev den mycket sällan utnyttjad.

I en ny förordning av den 15 juli 1752 uppgavs föreskriften om enighet.²⁾ Den skifteskrävande bonden skulle nu kunna bevisa, att hans jord var i lika god hävd som grannens. Ingen sämre jord fick bytas mot bättre eller tvärtom. De nya föreskrifterna visade sig strax lika svåra vid tillämpningen ute i byarna,

1) Se Svenska Lantmäteriet 1628-1928 Del II, Stockholm 1928 s.17

2) Se ovan nämnda verk s. 19

Käll- och litteraturförteckning

Otryckt material

Stadsbyggnadskontorets arkiv i Göteborg
Storskifteskarta med beskrivning över Kapperöds ky,
akt nr 137/ Borgun.

Tryckt material

En bok om Angered, Göteborg 1966

Nordisk familjebok, encyklopedi och konversations-
lexikon, tredje väsentligt omarbetade och koncen-
trerade upplagan, Malmö 1943-1945

Svenska Lantmäteriet 1628-1928, Historisk skildring
utgiven av Sällskapet för utgivande av Lantmäteri-
ets Historia Del II, Stockholm 1928

som de gamla. Även denna förordning fick mycket liten praktisk betydelse.

J. Faggot hade hela tiden varit den pådrivande kraften och han gav ej upp efter dessa motgångar. Efter nya rekommendationer från Faggots sida utfärdades kungörelsen om hemmansägors läggande i storskifte den 5 april 1757.³⁾ Denna förordning utgör grundförfattningen rörande storskiftesväsendet.⁴⁾ Problemen med den tidigare stadgan från år 1752 hade nu undanröjts. Det skedde genom att ägorna taxerades efter bordsighet.⁵⁾ Utbyte av sämre jord mot bättre eller tväetom fick också ske. Den som erhöll sämre jord skulle få ersättning, det kunde t.ex. ske genom tilldelning av större areal. Den sista storskiftesstadgan utfärdades den 12 augusti 1783. Håri upphävdes en mängd särskilda stadgor som hade utfärdats, bl.a. för de sydliga länen, och de tidigare skiftesstadgorna samlades inom en mer enhetlig ram.

3) Att hemman är en kameral term för en jordbruksfastighet, som ansetts kunna bära ett minimum av skatter och därför satts i mantal. (Enligt Nordisk familjebok, tredje upplagan, HALLG 1943-1945)

4) Se Svenska Lantmateriet 1620-1928 Del II, Stockholm 1928 s. 19

5) Den bästa åkern taxerades till 6, den övriga efter en sjunkande skala. Den bästa ången taxerades till 6, den övriga efter en sjunkande skala. Taxeringarna för åker och ång är inte jämförbara, ej heller är taxeringarna för olika byar jämförbara.

Källmaterialet

Källmaterialet utgöres av en karta i skala 1:4000 och en beskrivning till denna, båda förvaras på Stadsbyggnadskontoret i Göteborg (avr. N.Hsng. 14). Beskrivningen är en kronologisk redogörelse för storskiftets förlopp i Kappereds by samt en jordtaxeringslängd och en förteckning över vad jordägarna erhöll för skiften efter storskiftet.

En brist vidlåter materialet, i så måtto att både kartan och texten är kopior utförda på Lantmäteristyrelsens arkiv i Stockholm under 1920-talet. En av de anställda på Stadsbyggnadskontoret kommenterade förhållandet med att säga, att kopiorna ofta är mer lättlästa och renritade. Undertecknad var helt utan möjlighet att undersöka hur det förhåller sig med detta och om några tillägg eller ändringar hade gjorts i texten eller på kartan. Utgångspunkterna är de på Stadsbyggnadskontoret befintliga handlingarna.

II. Kappereds by

Kappereds bys belägenhet och ungefärliga utsträckning.

Kappereds by i Bergums socken och Vättle härad låg i Älvsborgs län fram till införlivandet med Göteborg.

Bergums socken genomflytes centralt av Lärjeån från öster till väster, utefter vars dalgång de flesta gårdar och byar är belägna, så även Kappereds by strax väster om kyrkan. Byns norra gränsar i söder till Lärjeån och sträcker sig sedan norrut till Vättlefjälls södra

sida. I öster markeras gränsen av en sidogren, med dess bilopp, till Lärjeån. I väster utgöres gränsen av ett dike och en stengårdsgård.

Byns inägoareal var enligt beräkningarna i 1813 års storskiiftesprotokoll 64 tunnland (1 tunnland ung.= 5000 kvm.) 18 1/2 kappland (1 kappland= 1/32 tunnland) åker och 83 tunnland 18 1/2 kappl. äng. Denna areal var fördelad på 2 1/2 hemman frälse.⁶⁾ Därtill kom andel i Kronoallmänningen Vattlefjäll, vilket räknades som utmark. Denna förblev oskiftad.

Storskiftet i Kappereus by.

Den 22 september år 1813 inställde sig Lantmätare Herveghr i Kappereus by för att med stöd av Landshövdingens förordnande ("Könungens Respective Befallningshafvandes Förordnande") verkställa storskiifte. Till detta förberedande möte infann sig samtliga jordägare i byn, enligt nedanstående förteckning:

<u>Övergården</u>	<u>Nedergården</u>	<u>Västergården</u>
Jöns Thoresson 1/8	Christopher S. ensson 1/4	Lars Andersson 3/8
Anders Börjesson 1/8	Hans Pärsson 1/8	Anders Anders. 1/8
Börje Larsson 1/8	Jon Hemmingsson 1/8	
Jonas Larsson 1/8	Petter Jonsson 1/8	
Andreas Larsson 1/4	Magnus Jönsson 1/8	
Andreas Jonsson 1/4	Andreas Andersson 1/4 ⁷⁾	

Redan samma dag gick man ut på markerna för att be-

6) Frälse eftersom byn tidigare tillhört Angereds säteri, enligt En bok om Angered, Göteborg 1966 s.298

7) Bråken anger jordägarens andel i respektive gård.

stämman byns gränser mot kringliggande byar och hemman. Det fann lantmätaren vara en lätt uppgift eftersom gränserna oftast gick utefter äor, diken och stenvägar och byn saknade ägoplanering med grannbyarna. Den vid det här tillfället uppdragna gränsen är markerad på kartan. Siffrorna 1-16 anger de fasta punkter som lantmätaren utgick ifrån när han redogjorde för gränsens sträckning i sin beskrivning.⁸⁾

Den 30 september underrättades jordägarna om att eftersom jorden var av olika beskaffenhet på de skilda åkrarna och ängarna var en taxering nödvändig, som hjälp vid den senare fördelningen av marken mellan delägarna.⁹⁾ ¹⁰⁾

Den 1 oktober stadgades de grunder som skulle gälla för delningen. Först bestämde man om vägrnas bredd och sträckning.¹¹⁾ Kalveshagen (en hage strax väster om själva byn) skulle även i fortsättningen brukas samfällt.

Delningsbestämmelserna för ägorna kan sammanfattas sålunda: a) Eftersom de gamla skillnaderna mellan hem-

8) Se bilaga 1. (detta skulle varit kartan, som ej har varit möjlig att utföra i stencil.)

9) Se not 5 sidan 2

10) Taxeringslängden över ägorna till Koppereds by är daterad samma dag.

11) De skulle med ytterst små ändringar ha samma sträckning som förut.

manen ej var kända skulle delningen ske efter vad vart och ett hemman var skattelagt till. b) Hela byns areal (utom själva tomterna) uppdelades i fyra skiften. Det första sträckte sig mellan vägen och norra sidan av buskare åkern, i rät linje till Skärs dele. Det andra skiftet låg öster om tomterna till södra kanten av gårdingarna och Kjällebergssida i rät linje till bäcken. Till andra skiftet räknades även ett stycke mark från första skiftet söderut och till Skärs skillnad. Det tredje skiftet blev sedan all den övriga marken. -- I nästa paragraf bestämdes sedan om ytterligare ett skifte, det fjärde, som skulle sträcka sig från skillnaden vid andra skiftet till kyrkvägen vid Bergums bro. Detta blev tydligen slutgiltigt, ty i fortsättningen räknade lantmätaren med fyra skiften.¹²⁾

Nästa möte ägde rum den 16 oktober. Nu hade lantmätaren redan företagit uppdelning av ägorna, så att varje skifte bestod av fem lotter. Eftersom byn bestod av 2 1/2 hemman, hade delningskommittén för denna första uppdelning bestämt till 1/2 hemman. Man erhöll då fem halvgårdar, som skulle ha var sin lott i vart och ett av de fyra skiften.¹³⁾ Mötet fastslog vilka lotter i varje skifte som tillsammans skulle tillhöra varje

12) Alla de här för identifieringarna nödvändiga åkrarna är på kartan markerade med svart kontur (Se bilaga 1).

13) Dessa halvgårdar är på kartan markerade med siffrorna I-V.

halvgård. Till halvgårdslotten nummer I skulle höras: "Norra Lätten i förste skiftet, Södra Lätten i äster om vägen i Andra skiftet, Östra Lätten i Tredje skiftet och näst den södra delen af Fjerde skiftet." Så gick man vidare och kombinerade de olika lotterna med varandra tills all marken var fördelad mellan de fem halvgårdarna. På det här lottet beständes också vilken jordägare som skulle dela på varje halvgård. Från Övergården fick fyra ägare av $1/8$ hemman söndas om en halvgård, medan de två ägarne av $1/4$ hemmanen övertog den andra halvan. På Nedergården skedde en annan uppdelning av ägarne. Två ägare av $1/8$ hemman fick dela halvgård med en ägare av ett $1/4$ hemman. Den andra halvan av Nedergården fick en likadan ägarsammansättning som den första. Västergården var redan i sig en halvgård, med två delägare.

Tomterna fördelades mellan halvgårdsägarna åter lottdragning, men några tvister förekom ej (av vad som framgår av berättelsen). Gränsdragningen mellan tomterna gjordes ibland så att något hus kom att hamna på grannens mark. Därom bestämde man att det skulle stå kvar tills nybyggnad skedde. Slutligen drog man lott om vilken halvgård som de hoptar de halvgårdsdelägarna skulle erhålla.

Mellan den 16 och 21 oktober delades halvgårdslotterna upp i kvartslotter. Delägarna i varje halvgård bestämde själva hur deras marker skulle delas och vilka lotter i respektive skifte som skulle höra till varje kvartsgård. För halvgården nummer I fastslogs delnings-

reglerna t.ex. till: "1mo med norra låtten i första skiftet sammanparades den södra i det andra och östra låtten i Tredje skiften, samt norra delen af fjerdte skiften. 2do Södra delen af skiften sammanlägges med den norra i Andra skiften och den Västra i tredje samt den södra i fjerdte." Mellan delägarna i varje halvgård företogs lottning om kvartsgårdarna. Efter denna delning företogs inga fler.

Den 21 oktober år 1813 hölls det sist mötet i Kappereids by angående storskiftet. Lantmätaren meddelade här bönderna hur de skulle gå till väga om de ansåg sig missgynnade av skiftesreformen.

III. Kommentarer till materialet

I hur många skiften fick bönderna marken samlad?

De ursprungliga ägarna av $1/4$ hemman hade fått all sin mark samlad i fyra skiften. Ägarna av $1/8$ hemman hade ej fått all sin mark utbruten och samlad för fristående brukning. Dessa jordägare fick två och två samfällt dela en kvartsgård (vilken bestod av fyra skiften). Undantagen från den regeln var ägaren av $1/8$ hemmanet i Västergården som fick sin mark i två egna skiften. Detta berodde på att den gården redan ursprungligen var $1/2$ hemman och uppdelningen mellan de två delägarna, som vardera hade $3/8$ resp. $1/8$ hemman, ej gick att ordna på annat sätt.

Blev marken rättvist fördelad?

a) Taxeringen

Första skiftesdagen gick lantmätaren ut på marken

tillsammans med bönderna och i förening upprättade de en taxeringslängd (se ex. tabell 1). I denna uppsat delades marken i tre kategorier åker, äng och toster. Inom varje ägoslag taxerades små odlarna var för sig (= de i tabellen numrerade) och beständes till yttinnhållet. Det areala innehållet skrevs sedan om till ett "uppskattat innehåll" beroende på bonitetssiffrans storlek. Därefter adderades kolumnerna arealt innehåll och uppskattat innehåll (se tabell 2). Av dessa då erhållna summor är talet för uppskattad summa det av störst intresse. Eftersom jordägarna hade $3/8$, $1/4$ och $1/8$ hemman dividerades den uppskattade summan med tal i proportion till delägarnas andelar. De tre nedre talen i tabell 2 är alltså jämförelsetalen i vars närhet delägarnas andel (i uppskattat innehåll räknat) i åker och äng skulle ligga.

b) Siffrorna i tabell 3

Uppskattad andel för kvittsgårdarna C-K är 7 tunnl. 9,406 kappl. Ser man till andel i åker+äng (i uppskattad summa) varierar där talen mellan 7 tunnl. 6,542 kappl. och 7 tunnl. 9,625 kappl. Dessa skilljaktigheter korrigeras aldrig, de kommenteras ej heller i beskrivningen. Det tycks också vara helt slumpmässigt då gårdarnas andel först bestämts, och först därefter fördelades de mellan delägarna genom lottnings.

Den uppskattade summan för gårdarna A och B ligger nära den uppskattade andelen, endast skilljaktigheter i hundra- och tusendelar.

Delar man däremot upp talet för uppskattad summa i

sina två beståndsdelar (uppskattad åker resp. äng) visar sig däremot större skillnader. Ett stort skifte åker önskade sig säkerligen varje bonde, men eftersom ängsrenden var betydligt större än åkerrenden (och taxeringsskillnaderna oftast ej var så stora) kunde man vänta sig att ängsandelarna skulle vara större än åkerandelarna. Betraktar man den uppskattade tilldelningen åker och äng för varje gård visar det sig att hälften av gårdarna har större åkerandel (5 st.). Av dessa är 3/8 gården A ett specialfall, men av de övriga har 1/4 gårdarna E och K betydligt större åkerandelar än ängsandelar. Kvartsgården K har en uppseendeväckande stor åkerände, drygt 1 tunn. större än ängsändelen.

c) Lottningsprocedurerna

Byamännen blev uppdelade i halvgårdslägare utan lottning, men när jorden fördelades emellan skedde detta genom lottdragning. Den senare uppdelningen av marken i kvartsgårdar skedde också genom lottdragning. Fick några bönder större åkerandelar än andra kunde det vara en ren slump, eftersom en exakt rättvisa knappt var tänkbar.

En av meddeläggarna i kvartsgården K, med en stor åkerandel, var nämndsmannen Jon Hemmingsson. Misstänker man att något fusk föreligger här, går man utanför materialets ram. Byamännen undertecknade genomgående handlingarna vid varje lottningstillfälle och några tecken till missgynne syns ej i storskiftesbeskrivningen.

IV Sammanfattning.

I materialet kann man rätt ingående studera skiftets kronologi och jordägarnas tillslutning v olika skiften i åker och äng. Frågor av annan natur måste man besvara ytterst tveksamt.

Kort, bilag. 1 (Sma 9.968:2: Högskoleby)

Här skulle kortⁿ/verit, som ej har gitt ett utförande
i stencil.

Käll: Stadsbyggnadskontorets arkiv i Göteborg,
akt nr 137/ Bergum.

Anmärkningar: Grönt betecknar åker

Blått betecknar vatten.

Rött betecknar ägogränser efter
storskiftet.

Allt övrigt är tecknat med svart
såsom bokstäver, siffror, hus och
byns totala utsträckning.

(Ps. brunt betecknar vägar).

Tabell 1, bilaga 2. Exempel på taxerin, slängd.

Nr	Ägornas namn & adress	Taxa	Areal		Uppskott	
			innehåll		innehåll	
			t.	k.	t.	k.
	<u>Tomter</u>					
a	Bästa jorden	6	1	20	1	20
b	något mindre dito	5		27		22,500
c	dito dito	4		7 1/2		5
d	stenbunden dito	2		23		7,667
e	berg	1/4		20		0.833
	<u>Summa</u>		4	1 1/2	2	24,000
	<u>Åker</u>					
1	Snälls kålgården,					
	ler	6		3		3
2	Hamplandet, dito	5		1 1/2		1,250
3	Lacken, sand	3				4
4	Krokåkren, ler	5	1	14	1	6,333
5	Stallilstorn,					
	dito	5		21		17,500
	<u>Ang</u>					
51	Kälvlycken,					
	sand	4 1/2	1	10		31,500
52	Tomte, dito	3 1/2		12		7

Källa: Stadsbyggnadskontorets arkiv i Göteborg, akt nr 137/ Bergum.

Anmärkingar: t.= tunnländ, k.= köppländ.

Tabell 2, bilaga 3. Summer och jämförelsetal.

	Areal innehåll		Uppskattnings innehåll		Areal summer		Uppskattad summer	
	t.	k.	t.	k.	t.	k.	t.	k.
Tomterna innehåller					1	1 1/2	2	2 1/2
All åker ditto	60	26 1/2	55	28,584				
All äng ditto	33	16 1/2	37	1,407	144	13	72	30,062
Kolvägen	2	84						
Alla vägarne	2	16						
Av dessa summer belöper på 3/8 av åker och äng							10	30,109
Av dessa summer belöper på 1/4 av åker och äng							7	9,406
Av dessa summer belöper på 1/8 av åker och äng							3	20,703

Käll: Stadsbyggnadskontorets arkiv i Göteborg, akt
nr 137/ Bergus.

Anmärkningar: t.= tunniland, k.= kreppland.

Tabell 3, bilaga 1. Ägolordning.

	Ägolott A 3/8		Ägolott B 1/8		Ägolott C 1/4		Ägolott D 1/4		Ägolott E 1/4	
	t.	k.	t.	k.	t.	k.	t.	k.	t.	k.
Uppskattad andel av åker+äng	10	30,109	3	20,703	7	9,406	7	9,406	7	9,406
Åker										
areal	9	31 1/4	3	7	3	24		25 1/4	6	12
uppskattad	6	7,976	1	20,000	2	12,333	3	2,795	4	2,600
Äng										
areal	8	24 1/4	3	1 3/4	10	23 1/2	10	20 1/2	7	9 1/4
uppskattad	4	22,168	1	26,707	4	21,332	4	6,647	3	6,835
Summa										
areal	18	23 1/2	6	8 3/4	14	15 1/2	15	13 3/4	13	21 1/4
uppskattad	10	30,146	3	20,707	7	9,165	7	3,442	7	9,435

Forts. nästa sida.

Källa: Stadsbyggnadskontorets arkiv i Göteborg,
akt nr 137/ Bergun.

Anmärkning: t.= tunnl no, k.= koppel no.

Tabell 3, bilaga 7. Ågofördelning (forts.).

	Ågolott F 1/4		Ågolott G 1/4		Ågolott H 1/4		Ågolott I 1/4		Ågolott K 1/4	
	t.	k.	t.	k.	t.	k.	t.	k.	t.	k.
Uppskattad areal av åker+äng	7	9,406	7	9,406	7	9,406	7	9,406	7	9,406
<u>Åker</u>										
areal	4	13 1/2	7	17 1/2	6	1 1/2	6	12 1/2	3	5 1/2
uppskattad	2	28,708	3	26,625	3	7,875	2	21,865	4	9,583
<u>Äng</u>										
areal	2	24 1/2	7	5 3/4	3	1	3	24 1/2	6	14 1/2
uppskattad	4	11,834	3	14,603	4	1,457	3	19,647	3	0,042
<u>Summa</u>										
areal	14	6	14	23 1/4	14	2 1/2	13	5	13	20
uppskattad	7	8,542	7	9,228	7	9,332	7	9,512	7	9,625

Källa: Stadsbyggnadskontorets arkiv i Göteborg,

akt nr 137/ Bergum.

Anmärkningar: t.= tunnland, k.= Koppland.